

PŘÍVRATSKÁ, Jana (1988): Komenský a jazykové hnutí v Anglii 17. století. In: *Studia Comeniana et Historica* 35/1988, s. 80–91.

WEBB, John (1678): *The Antiquity of China, or an Historical Essay, Endeavouring a Probability That the Language of the Empire of China is the Primitive Language Spoken Through the Whole World Before the Confusion of Babel*. London.

WEBSTER, John (1654): *Academiarum examen*. London.

Petra Klímová

Vztah tvůrců Encyclopédie k Chambersovi a jeho Cyclopaedii¹

Abstract:

From the beginning of the early modern period encyclopaedias gradually began to be organized differently in terms of their contents and their arrangement. In the 18th century many encyclopedic works were created and their format was gradually changing. This article represents a brief glimpse at the issue of the birth and function of encyclopedic works in the way they were approached by Ephraim Chambers in the Cyclopaedia (1728) and Denis Diderot in the Encyclopédie (1751). On their opinions on ordering of knowledge we can trace the shift, which is reflected in the differences of their understanding of the organization of knowledge, in their motivation and other factors.

Keywords: organization of knowledge, encyclopedia, Denis Diderot, Ephraim Chambers, Cyclopaedia, Encyclopédie

1) Tato studie vznikla za finanční podpory vnitřního grantového systému Západočeské univerzity v Plzni, projekt č. SGS-2012-038 s názvem *Libri mundi: příspěvek k metaforologii raného novověku*.

1 Úvod

Osmnácté století se hned z několika důvodů významně zapsalo do dějin evropského myšlení. Jedná se o období specifických změn v oblasti lidského poznání a myšlení, dále o dobu nových technických vymožeností, konečně o dobu přinášející nový životní styl a nebyvalé politické změny v celoevropském měřítku. Co se týká oblasti poznání, celé 18. století proslulo jako doba klasifikace, kdy vědci toužili všechno (nejenom) nově dosažené vědění náležitě uspořádat. Všechny tyto charakteristické rysy 18. století měly dopad na pozdější používání různorodých přívlastků, které poukazyvaly na výjimečnost tohoto století. Jeden z nich označoval tuto dobu jako věk encyklopedistických prací.² V 18. století encyklopedistické práce zrcadlily určitý osvícenecký pohled na uspořádání světa a staly se pro vědce oblíbeným typem prací, který v dané době zažil nezadržitelný rozmach. V této době tak představovaly encyklopedie „silnou stránku úspěchu v osvícenské intelektuální tradici“ (Sullivan 1990, 315) a celkově je lze označit za „důležitý záznam historického pohledu na vědu a společnost“ (Thorndike 1924, 361). Cílem této studie tak bude nastínění ideje encyklopedistických prací v 18. století, přičemž hlavní pozornost bude věnována vztahu mezi anglickou encyklopedistickou prací *Cyclopaedia* (1728)³ od E. Chamberse, jež se stala významným inspiračním zdrojem pro mnoho encyklopedistických prací, a asi doposud nejslavnějším francouzským encyklopedistickým projektem *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751–1765),⁴ který editoval D. Diderot.

2) V roce 1829 Thomas Curtis ve své práci přirovnal předchozí století k věku encyklopedií, kde vzniklo „šest hlavních encyklopedií“ (Curtis 1829, ii). V dnešní době toto pojmenování používá např. L. E. Sullivan, R. Yeo. Viz Sullivan 1990, 315 a Yeo 2001, 1–32.

3) Celý název v originále zní: „Cyclopaedia, or, An universal dictionary of arts and sciences: containing the definitions of the terms, and accounts of the things signify'd thereby, in the several arts, both liberal and mechanical, and the several sciences, human and divine: the figures, kinds, properties, productions, preparations, and uses, of things natural and artificial: the rise, progress, and state of things ecclesiastical, civil, military, and commercial: with the several systems, sects, opinions, &c. among philosophers, divines, mathematicians, physicians, antiquaries, critics, &c. the whole intended as a course of antient and modern learning.“ Dále jen *Cyclopaedia*.

4) Do češtiny se překládá buď jako *Encyklopedie* čili *naučný slovník věd, umění a řemesel*, či *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*. Dále jen *Encyclopédie*.

2 Anglické a francouzské intelektuální prostředí

Významný mezník ve francouzské historii, který ovlivnil produkci encyklopedistických prací, jež byly vydávány francouzskými autory, představovala už šedesátá léta 17. století. V této době se Jean-Baptiste Colbert stal francouzským ministrem financí a od té chvíle se postupně začaly formovat mocenské síly, které měly velký dopad i na encyklopedistické práce v této zemi. Díky jeho názorům se začala měnit nejen hospodářská stránka (politika) Francie, ale i kulturní sféra. Na jeho podnět byla založena Francouzská akademie věd (*Académie des Sciences*), která měla za úkol chránit a taktéž podpořit francouzské vědecké bádání. Tato instituce významně ovlivňovala směřování dosavadního výzkumu a postavení vědeckých disciplín ve Francii. Pod vedením Colberta se pozornost soustředila na mechanická umění, zejména na detailní popis používaných strojů.⁵ Není tak náhodou, že v tomto období vznikly ve Francii během několika let významné encyklopedistické práce, které se soustředily právě na výčet a popis mechanických umění, např. T. Corneille a jeho dílo *Dictionnaire des Arts et des sciences* z roku 1694. Celkově touha po zaznamenání a uchování doposud získaného vědění různých disciplín ovlivnila produkci encyklopedických prací ve Francii. V této době tak byla vytvořena taková díla jako *Dictionnaire historique et critique* (1697) od P. Bayla a *Dictionnaire économique* z roku 1709 od N. Chomela, která byla rámcově vymezena svým předmětem zkoumání a která se stala předlohou pro pozdější práce v cizině.⁶ I po Colbertově smrti se způsob uspořádání nabytého poznání uchoval a začal se intenzivně rozvíjet v různých pracích, které měly dopad na francouzskou ideu encyklopedie v následujícím století. Zejména od roku 1694, tj. jedenáct let po Colbertově smrti, se začalo pracovat na projektu s názvem *Description et perfection des arts et métiers*, který měl „značný dopad na vývoj encyklopedistických prací po celou dobu 18. století“ (Collison 1966, 114).

Ve všech (filosofických a vědeckých) pracích z této doby se více či méně začalo prosazovat nové pojetí vědění. Postupně se pozornost soustředila na praktické disciplíny. Lepšího hodnocení se tak dočkala mechanická umění, která do té doby byla opomíjena. Autoři encyklopedistických prací se už tak nezabývali pouze popisem teoretických disciplín a jejich opakovanému reinterpetování, ale naopak začali do své práce zařazovat disciplíny, které do té doby byly považovány za méněcenné a nevhodné pro jakýkoliv druh odborné práce. S tímto obratem byla spojena i obrazová příloha, která se v této době zcela

5) Například dílo *Traité de mécanique*, který napsal francouzský matematik a astronom Philippe De La Hire March (1640–1718) a bylo poprvé publikováno v roce 1695.

6) Například *Dictionnaire historique et critique* byla v letech 1709 až 1741 překládána do angličtiny a německý kritik a básník J. Ch. Gottsched (1700–1766) přeložil a vydal čtvrtou edici pod názvem *Historisches und kritisches Wörterbuch: nach der neuesten Auflage von 1740 ins Deutsche übersetzt...* Viz Collison 1966, 97.

proměnila. V encyklopedistických pracích z této doby se postupně vytrácela alegorická, nerealistická vyobrazení, která byla typická pro mnoho autorů (nejen) encyklopedistických prací po celou dobu renesance až do poloviny 17. století, například u G. Reischa (1467 až 1525) v práci *Margarita philosophica* (1503).⁷ Zároveň se už v encyklopedických pracích neobjevovala pouze grafická znázornění například zvířat či náboženských ceremonií, ale námětem vyobrazení se staly různé předměty či činnosti spojené se světským světem. Součástí prací se stávalo čím dál větší množství obrazových příloh, které zachycovaly detailní náčrty konkrétních předmětů či technických postupů. Počet vyobrazení v encyklopedistických pracích tak nesmírně vzrostl.

Dále nesmí být opomenut fakt, že velký vliv na uspořádání a realizaci francouzských encyklopedií v 18. století měla anglická filosofie a věda. Na začátku 18. století začala tzv. doba, kdy „*Francie objevila Anglii*“ (Cru 1913, 3). V této době byla Anglie považována za zemi, ve které se rodily „*výjimečné myšlenky, nezávislé teorie, zajímavá a neobvyklá pozorování [...] nová odvětví v každém poli intelektuálních aktivit*“ (Cru 1913, 8). Francouzští myslitelé obdivovali filosofické koncepce, jazyk, literaturu, vědu, zákonodárné uspořádání. Velký vliv měly zejména Lockovy a Newtonovy myšlenky, které ve francouzském prostředí rozšířili Montesquieu a Voltaire (Röd 2004, 207). Zároveň se oživila Baconova filosofie a důraz na jednotu všech věd a též na Baconovu klasifikaci věd, která se stala pro autory *Encyclopédie* východiskem. Během této doby bylo přeloženo mnoho anglických knih, francouzští autoři se jimi ve velké míře inspirovali a mnoho Francouzů i odjíždělo přímo do Londýna (Lough 1964, 232–233). Velké množství francouzských knih (cestopisných i vědeckých) popisovalo anglické prostředí a jeho odpoutání se od tradičních představ o uspořádání společnosti. Například Voltaire ve svých *Filosofických listech* z roku 1734 postavil do protikladu anglické a francouzské poměry, přičemž anglická kultura podle něho měla velkou převahu nad francouzskou, neboť „*Angličané jsou odvážnější myslitelé*“ (Voltaire 1957, 138). Dále Abbé Prévost vydával mezi léty 1733 a 1740 pravidelně časopis *Le Pour et le Contre*, který byl zaměřen na novou literaturu z Anglie (Cru 1913, 37). Francouzská společnost si také všimla, že v Anglii se v dané době těšily velké pozornosti zejména anglické encyklopedistické práce, které se staly v této zemi velmi populární. V této zemi byla oblíbené zejména práce *Lexicon Technicum* (1704)⁸ od J. Harrise a poté *Cyclopaedia* (1728) od E. Chamberse. Díky až nekritickému obdivování anglické filosofie, vědy, celkově celé anglické kultury, si francouzští učenci zvolili za cíl vytvořit stejně vlivný encyklopedický projekt, jako měli Angličané.

7) Nejvíce to lze vidět na pracích týkajících se přírodní historie. Například u Conrada Gesnera (1516–1565) v *Historiae animalium* (1551–1558), Pierra Belona (1517?–1564) v jeho práci *L'Histoire de la nature des oyseaux* (1555), Ulisse Aldrovandiho (1522–1605) v *Historia serpentum et draconum* (1640). Více viz Foucault 2007, 103–110 a Ashworth 1996, 17–37.

8) Celý název byl: „*Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary of Arts and Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves*“.

V anglickém prostředí získala nejdříve uznání Harrisova práce *Lexicon Technicum* poprvé vydaná roku 1704, která byla považována za „*první ryze anglickou všeobecnou encyklopedii*“ (Collison 1966, 99). J. Harris (1666–1719) byl duchovním, absolventem univerzity v Cambridge a měl blízké vztahy se členy *Royal Society* v Londýně. Díky jeho vzdělání a zkušenostem vytvořil práci, která do té doby nebyla obvyklá. *Lexicon Technicum* obsahoval a striktněji vymezoval různé disciplíny, které se z dnešního pohledu řadí mezi umění a přírodní vědy. Na rozdíl od soudobých prací zde byla velká pozornost věnována zejména matematickým a technickým heslům, která do té doby byla spíše opomíjena. Některá hesla byla dokonce vypracována takovými osobnostmi, mezi něž se řadí například I. Newton. Tato práce ve své podstatě připravila cestu pro mnohem úspěšnější práci E. Chamberse. V roce 1728 vyšlo poprvé dvousvazkové vydání *Cyclopaedia*, jež se okamžitě se stalo nejprodávanější anglickou encyklopedickou prací své doby. Dokonce dosáhla nebývalé popularity i v celé Evropě.⁹ Díky nebývalému pozitivnímu přijetí vznikla během několika let další vydání, která byla doplněna o nové poznatky a revidována. Postupem času začali o *Cyclopaedii* projevovat zájem i nakladatelé z jiných zemí. Na konci čtyřicátých let vznikl italský překlad vydaný v Benátkách, který byl považován za první dokončenou italskou encyklopedii. Ještě před vydáním italské verze však projevili zájem o překlad francouzští nakladatelé, kteří už v roce 1739 oslovili Chamberse.¹⁰ On však jejich nabídku nepřijal, neboť po něm žádali, aby svou práci věnoval francouzskému králi Ludvíku XV. (a nikoliv anglickému panovníkovi), což pro něho bylo nepřijatelné.¹¹ Francouzští nakladatelé se však myšlenky překladu *Cyclopaedie* nevzdali a během ná-

9) *Cyclopaedia* získala takové popularity, že o jiné anglické encyklopedické práce byl pouze nepatrný zájem. Nakladatelé jiných encyklopedií proti jejímu věhlasu bojovali všemožnými prostředky. Například pozdější vydání *Lexicon Technicum* od J. Harrise ve své předmluvě obvinilo Chamberse z kopírování a napodobování.

10) V této době se Chambers nacházel ve Francii, kam odjel především kvůli zlepšení svého zdravotního stavu. Vrátil se z Francie na podzim téhož roku (M. 1785, 672).

11) V této i dřívější době mělo věnování významnou funkci. Věnováním se vyjadřovala přízeň i vděk mecenáši, který zejména finančně podporoval autora knihy. U encyklopedistických knih však věnování získalo postupem času i další význam. Tento typ knih obsahoval doposud získané poznatky, které mohly být objeveny jen díky několika podmínkám: prosperující hospodářská stránka země, společenská a politická podpora vědy, vytváření nových učených společností, knihoven a jiných odborných institucí a svoboda vědeckého bádání. Nová společenská a politická ideologie dané země tak měla významný vliv na objevování nových poznatků. Encyklopedistické práce shromažďující doposud získané vědění podávaly pohled na úroveň dané země, která byla ovlivněna zejména prioritami vládnoucích vrstev. Z tohoto hlediska encyklopedie zastupovaly centrum vládnoucí moci dané doby a zrcadlily obraz vládnoucí moci. Viz Yeo 2001, 222–245.

sledujících let chtěli i bez Chambersovy pomoci a svolení vytvořit francouzský překlad anglické encyklopedie.

3 Cyclopaedia a její vztah k Encyclopédii

První doložené zmínky o realizaci francouzské verze *Cyclopaedia* pocházejí už ze čtyřicátých let 18. století. Francouzský knihkupec a vydavatel André Francois le Breton dostal v roce 1743 nabídku vydat překlad *Cyclopaedie*, kterou měli pořídit Angličan John Mills a Němec Godefroy Sellius. Po dvou letech usilovné práce byla encyklopedie dokončena a měla být vydána pod názvem *Encyclopédie ou Dictionnaire Universal des arts et des sciences*. V témže roce však nakladatelé nezískali potřebná privilegia od vlády, a tak k vydání knihy v této ani pozdější době nikdy nedošlo.¹² Po tomto prvním neúspěchu projekt začal řídit pouze le Breton, který učinil mnoho změn.¹³ Například oslovil D. Diderota a následně ho namísto abého J.-P. de Gua de Malvese, který do té doby dohlížel na vydání práce, učinil novým editorem projektu. Pro le Bretona představoval Diderot muže s širokým rozhledem, který měl obdivuhodnou intuici, cit pro detail, smysl pro systematickosti a hlavně byl otevřený novým myšlenkám a novým poznatkům (Cru 1913, 37–38). Stejně jako mnoho jeho francouzských současníků byl nadšen anglickou filosofií, vědou a kulturou, navíc dokonale ovládal anglický jazyk a překládal anglické knihy, například roku 1743 přeložil *Grecian History* od T. Stanyana (Cru 1913, 21–31). Zároveň měl Diderot zkušenost i s encyklopedistickými projekty. V této době dokončil svůj překlad *Medicinal Dictionary*,¹⁴ na kterém spolupracoval s F.-V. Toussaintem a M.-A. Eidousem.

Po přijetí le Bretonovy nabídky roku 1745 učinil Diderot velmi výrazné změny v koncepci projektu. Na rozdíl od svého předchůdce abého J.-P. de Gua de Malvese Diderot přišel s návrhem, že se odstoupí od doslovného překladu *Cyclopaedie*, a pozmění se tak dosavadní schéma práce. Oproti původnímu záměru se nemělo jednat o čtyřsvazkové dílo in-folio, ale o knihu, která dle Diderotových slov „*nebude mít méně než osm svazků a šest set obrázkových příloh*“ (Diderot 1990, 29). Při realizaci projektu chtěl dále oslovit vynikající francouzské vědce, umělce, učence, ale též i řemeslníky, odborníky ve svém oboru, kteří by se společnými silami podíleli na vydání velkého díla nyní

s názvem *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Pod Diderotovou redakcí vyšel první svazek v roce 1751. Od té doby Diderot vydával práci společně s J. le R. d'Alembertem až do roku 1757 a poté pokračoval ve vydávání sám společně s velkým počtem spolupracovníků. I přes jasný koncept díla a získání privilegií pro vydání díla ve Francii byl poslední svazek *Encyclopédie* vydán až v roce 1765.¹⁵

To, že mezi vydáním prvního a posledního svazku uplynulo čtrnáct let, měl na svědomí zejména velký odpor ze strany církve a státu. Církev i stát se dočasnými zákazy a různými prostředky¹⁶ snažily zabránit publikování projektu *Encyclopédie*, který mohl ohrozit jimi prosazované normy a hodnoty. Zároveň však byla vítanou publikací u vzdělaného měšťanstva, které se k ní obracelo. Ve své době tak *Encyclopédie* vyvolávala mnoho rozporuplných reakcí. Nakonec se toto dílo stalo „*důležitým faktorem ve světónázorových sporech doby*“ a „*přispělo k radikalizaci jistých kruhů*“ ve Francii, které měly zásluhu na změně dosavadních představ zejména v politice a ekonomice (Röd 2004, 239). Původní záměry samotných autorů však nebyly totožné s výsledky, které *Encyclopédie* přinesla. Editoři chtěli vytvořit dílo, které by stejně jako *Cyclopaedia* v Anglii shrnulo doposud získané vědění a které by stejným způsobem ukázalo kulturní rozkvet země. Editorské představy o projektu *Encyclopédie* byly už však od začátku zcela odlišné od vize nakladatelů. V této době se z projeje vědomostí stal přímo „*trhák*“ (Burke 2007, 194). Z projeje encyklopedistických prací bylo možné získat velké množství peněz, a tak nebylo překvapující, že nakladatelé chtěli učinit z *Encyclopédie* populární knihu a vytvořit z ní komerční podnik, který by stejně jako *Cyclopaedia* přinesl značný finanční zisk. Chambersova práce tak pro editory i nakladatele *Encyclopédie* představovala společný inspirační vzor, a to jak po ideologické, tak i po koncepční stránce.

Diderot ve svém *Prospektu* z roku 1750 a následně i roku 1751 d'Alembert ve své *Předmluvě k Encyklopedii* vyjádřili určitý závazek směrem k Chambersově práci a nejednou se o ní zmínili jako o knize, ke které „*se obraceli zvláště často*“ (D'Alembert 1989, 110). Diderot oceňoval i encyklopedistická díla, která vznikala v předchozích letech. Upozorňoval nicméně, že v této době ještě mnohé objevy neexistovaly a „*vědci nebyli ještě prodchnuti duchem objevování a soupeření [...] duch správnosti a metody, si ještě nepodrobil jednotlivé druhy literatury a akademie, jejichž práce posunuly vědy a umění tak daleko, nebyly ještě vytvořeny*“ (Diderot 1990, 30). V době, kdy vznikla *Cyclopaedia*, však už existovaly vědecké instituce, mezi vědci už byla touha vše objevit, poznat, prozkoumat a v plném rozsahu se rozšířila zvědavost (Burke 2007, 129). Chambersova práce se

12) Nakladatel získal privilegia pouze pro sebe, nikoliv však pro projekt.

13) Po neúspěchu se všichni tři pohádali. Nikdy však nedošlo k smíru a to díky osudovým událostem: Sellius umřel a Mills se vrátil do Anglie (Morley 1878, 117).

14) *A Medicinal Dictionary* napsal R. James (1703–1776) a byla vydávána v Londýně mezi léty 1743–45. V Paříži byla tato práce publikována v letech 1746–1748 pod názvem *Dictionnaire universel de médecine*.

15) Po tomto roce vyšly ještě svazky s tabulkami, dodatky a nakonec i dva přehledové svazky.

16) Například uvěznění D. Diderota, nepřátelské jednání *Fathers of Trévoux*, Královský koncil a jeho zákaz vydávání dvou svazků, pozastavení práv pro publikování Pařížským parlamentem atd.

tak stala pro francouzské editory dobrým výchozím bodem, který reflektoval všechny významné koncepce své i minulé doby a který zachytil progres ve vědách a uměních. Zejména si vážili Chambersových vypracovaných matematických částí, které si podle d'Alembertových slov „nejvíce zaslouží uchování“ (D'Alembert 1989, 110). Na druhé straně si však Diderot a ještě více d'Alembert uvědomovali nedostatky, které *Cyclopaedia* měla. V *Prospektu* a taktéž v *Předmluvě k Encyklopedii* se tak objevila i velmi rozsáhlá kritika Chambersovy práce. Oběma těmto přístupům k *Cyclopaedii*, tj. na jedné straně určitému ocenění práce a na druhé straně její kritice, se bude věnovat pozornost na následujících stránkách.

3. 1 Ocenění

Diderot i d'Alembert oceňovali u *Cyclopaedie* jak styl, tak i metodologii práce. V *Prospektu* a *Předmluvě k Encyklopedii* byl Chambers oceněn za použití alfabetského uspořádání poznatků, které se používalo do té doby spíše pro etymologické, biografické či historické slovníky. Chambers považoval abecední uspořádání za vhodný systém, pomocí něhož lze nahlédnout odděleně na jednotlivé části vědění a zároveň vidět jejich vzájemné vztahy. Aby bylo možné ukázat propojení mezi odlišnými částmi vědění, zavedl do té doby nepoužívané křížové odkazy. Jejich přínos spočíval v tom, že hesla odkazovala k jiným, obsahově příbuzným heslům. Bylo možné nahlédnout na jejich vzájemné vztahy: „od všeobecných k částečným, od premis k závěru, od příčiny k následku [...], od jednoduššího ke komplikovanějšímu a naopak“ (Chambers 1728, i). Jeho práce tak předkládala stejný materiál z různých hledisek. Diderot a d'Alembert tak ocenili Chamberse, že „velice dobře pochopil užitečnost encyklopedistického řádu nebo řetězce, po němž lze bez přerušení dospět od prvních principů určité vědy nebo umění až k jejich nejvzdálenějším důsledkům a od těch nejvzdálenějších důsledků sestoupit až k prvním principům“ (Diderot 1990, 31).

Ač se to zdá z dnešního pohledu neobvyklé, tak do té doby bylo velmi vzácné v encyklopedistických pracích uspořádat poznatky abecedně. Jak už bylo zmíněno v úvodu, většina encyklopedistických prací byla uspořádána podle klasického způsobu řazení, tj. systematicky, tematicky a mnozí autoři encyklopedistických děl, považovali abecední uspořádání poznatků pouze za způsob, jak roztrhat poznatky na kusy. Například v předmluvě editoři *Encyclopaedia Britannica* (1777) kritizovali jak Chamberse, tak i Diderota za jejich „bláznivé“ snahy předkládat abecedně uspořádané poznání. Editoři *Encyclopaedia Britannica* tak považovali abecední uspořádání poznatků za zcela nevhodné, neboť bylo v rozporu s podstatou encyklopedie. Podle nich při použití abecedního uspořádání nelze totiž zachytit „zřetězení poznatků“, tedy návaznost mezi různými disciplínami či obory a systémem, tj. hlavní rys encyklopedií. Samotný výraz encyklopedie pochází z řeckého výrazu *enkyklios paideia*, což znamenalo výchova, která opisuje celý kruh, tj. úplné vzdělání (Bečvář 2001, 65–66). V tomto smyslu se výraz používal i v 18. století. Pro mnohé tak bylo nepřehledné, aby tento druh publikace, který má zachytit jed-

notný „kruh“ vědění, měl uspořádané poznání podle arbitrárního abecedního pořádku, jenž dle nich nedokázal uchovat jednotnost vědění a zároveň poukázat na vztahy mezi jednotlivými částmi vědění. Někteří, stejně jako anglický historik E. Gibbon, označili knihy tohoto typu za nestravitelné. Konkrétně Gibbon v knize *Úpadek a zánik římské říše* označil Herbelotovu knihu *Orientální knihovna* (1697) za nestravitelnou a nečitelnou.¹⁷ Dokonce někteří šli ještě o krok dál (např. J. B. Mencke, T. J. Mathias) a abecedně uspořádané encyklopedistické práce pro ně představovaly pytel obsahující všemožně nepřehledně uspořádané „harampádi“.

Autoři prací, kteří si zvolili abecední způsob uspořádání, se tak museli vypořádat s kritikou, která upozorňovala na zdánlivou absurditu při použití abecedního způsobu řazení, tj. jak sloučit abecední uspořádání s universálním věděním. Aby obstáli, umístili autoři do svých prací jednak rozsáhlé předmluvy, a jednak vizuální zobrazení, která načrtávala vztahy mezi disciplínami. Dokonce se někteří, jako například E. Chambers a i D. Diderot, uchylovali k sepsání samostatně vydaných pojednání, která měla i několik desítek stran.¹⁸ Pomocí těchto prostředků se tak autoři snažili vypořádat s námitkami proti „roztrhaným poznatkům“ a poskytnout vysvětlení logických a systematických vztahů mezi různými částmi vědění (Yeo 1991, 24–26). U obou způsobů, jak se vymanit ze zdánlivé absurdity, lze nalézt charakteristické rysy, které byly pro jejich realizování typické. V písemné formě se autoři vesměs uchylovali k obhajobě své práce a popisu použitých metod při realizaci. Vysvětlovali důvod použití a přínos abecedního způsobu uspořádání. Například Chambers ve své předmluvě poznamenává, že i když je práce abecedně uspořádána, tak to nijak neohrožuje její kvalitu, ale spíše naopak přináší výhody (Chambers 1728, i–ii). Zároveň se autoři v těchto pojednáních zaměřili na popsání cíle své práce. Například Diderot v *Prospektu* píše, že „je naší povinností uspokojit její zájem [společenský zájem] o povahu díla a o prostředky, které jsme užili k jeho realizaci“ (Diderot 1990, 29). Vizuální zobrazení, tj. druhý způsob, jak se vypořádat se zdánlivou absurditou, v určitém smyslu navazovala na tradici, ale zároveň reflektovala dobové změny v myšlení. Při jejich realizování tak docházelo k určitému nesváru mezi tradičním způsobem vyobrazení a novým způsobem myšlení. Každý z autorů encyklopedických prací se s tím většinou vypořádal svébytným způsobem.

Chambers se při realizaci svého nákresu nechal inspirovat středověkými a renesančními pracemi, ve kterých se vizuální zobrazení vědění všeobecně užívalo. Od středověku zaujímala dominantní postavení tzv. *stromová schémata*, mezi nimiž byly nejoblíbenější strom poznání od R. Lulla (viz *Arbor scientiae*), stromy logické jako tzv. Porfyriův strom, genealogické stromy, tj. rodokmeny neboli „kmeny rodu“ apod. Většina

17) „[...] but I never can digest the alphabetical order[...].“ (Gibbon 1825, 362).

18) V Chambersově případě se jednalo o plakát nazvaný Výzva k upisování akcí, *Cyclopaedia* (1726), v Diderotově případě se jednalo o už zmiňovaný *Prospekt* (1750).

autorů tímto prostředkem chtěla co nejnázorněji poukázat na vztahy mezi disciplínami, tj. pomocí větviček, větví a kmene stromu naznačit důležitost disciplín. Z tohoto důvodu se stala vizuální zobrazení určitým praktickým doplňkem encyklopedistických prací, který měl jednak přehledně vyobrazit vztahy mezi jednotlivými disciplínami a zároveň sloužit jako určitá pomůcka pro jejich lepší upamatování. Chambersovo vyobrazení se tak v mnohém podobá stromu vědění, které bylo uveřejněno v práci G. Reische (1467–1525) *Margarita Philosophica* v roce 1503. Nicméně tento vztah k tradici u Chambersova náčrtu nebyl tak významný a vlivný, jak by se mohlo zdát.

V průběhu 17. století přišel určitý zlom, který ovlivnil následující pojetí grafických náčrtů vědění. Významnou zásluhu na tom měl F. Bacon se svojí koncepcí „*celkového obnovení věd a umění i veškeré lidské vzdělanosti*“ (Bacon 1990, 36). Jeho kritika dřívějších koncepcí, které prohlásil za rigidní, zastaralé, a naléhavá potřeba vypořádat se s novými objevy a metodami, měla zásluhu na tom, že stromová schémata se vzdělala do ústraní. Dřívější grafická vyobrazení měla své hranice dané minulostí, tzn. měla své „*osudné sloupy*“ (Bacon 1990, 41), které bylo nutné překonat. Zřejmě v duchu Kolumbových výprav po objevování nových území se objevila grafická znázornění v podobě mapy, na kterou se má „*nově zakreslit poznání*“ (Burke 2007, 129). Na modelu mapy bylo možné jednak jasně zakreslit nové poznání, které díky touze po objevování bude stále přibývat, tak i konečně – díky možnosti stále zakreslovat nové poznání do mapy – názorně vidět neustálý vývoj v našem vědění. Model mapy tak symbolizoval nový, otevřený, stále se vyvíjející obraz vědění, který byl do značné míry i konkrétní ukázkou pokroku lidského vědění (Withers 1996, 277–283). Doklad toho, že Chambers byl touto myšlenkou ovlivněn, lze nalézt v předmluvě k dílu. Jednak poznamenal, že dřívější „*klasifikace vědění byla tak omezená a špatná jako první geografie*“ (Chambers 1728, vii), a dále, že postupem času se prostor poznání zvětšuje, a tím prostor nepoznaného zmenšuje (Chambers 1728, vi). Zároveň lze na grafickém znázornění vidět, že Chamberse oslovil Baconův pokus o novou klasifikaci věd, která nahradila tradiční model klasifikace. Základ Baconovy klasifikace tvořila trojice duševních schopností, totiž paměť, rozum a představitost, přičemž pod paměť zařadil historii, pod kategorii rozumu řadil filosofii a pod představitost básnictví. Zejména u Chambersova vizuálního zobrazení bylo na první pohled patrné, že až na několik odchylek v uspořádání vycházel z Baconovy klasifikace. Chambers rozdělil vědění na dvě velké skupiny, a to na jedné straně na přírodní, vědecké, na druhé straně na umělé a technické, které se dále dělily na další podkategorie. Přírodní, vědecké znalosti byly rozděleny na smysly a rozum. Umělé, technické Chambers rozdělil na vnitřní (logické) a vnější. Svou klasifikaci však nepovažoval za striktně danou, ale zastával názor, že umění a vědy nemají ještě pevné místo v systému (Chambers 1728, heslo Science). U Chambersova vyobrazení je tak patrné, že na jedné straně vycházel z tradice, ale na druhé se hlásil spíše k novému pojetí. Možná právě z tohoto důvodu Chambers pojmenoval svůj vizuální náčrt jako „*pohled na znalosti*“ či „*přehled vědění*“ (*view of knowledge*), nikoliv jako mapu či strom (Chambers 1728, ii).

I Diderot považoval vizuální zobrazení za základ encyklopedických prací. Neboť jak uvádí, „*právě tak jako anglický autor jsme i my pochopili, že prvním krokem, který je třeba učinit při racionální a dobře rozvržené realizaci Encyclopédie, je vytvoření genealogického stromu všech věd a umění, kde by byl vyznačen počátek všech větví našeho poznání, jejich vzájemné vazby a jejich vazba ke společnému kmeni, který by nám posloužil k řazení jednotlivých hesel k příslušným oddílům*“ (Diderot 1990, 32). Diderot tak překvapivě odkazuje nikoliv k Baconově mapě vědění, ale k středověkým a renesančním vzorům.¹⁹ Vizuální zobrazení v *Encyclopédii* se drželo stromové předlohy, kterou ale později d’Alembert ve své *Předmluvě k Encyklopedii* zpochybňoval. Na jedné straně jakousi stromovou strukturu d’Alembert rozvíjel, ale na druhé straně se k ní vyjadřoval dost skepticky a mluví o tzv. mapě vědění a bludišti. „*Obecný systém věd a umění připomíná bludiště s klikatými cestami, kam duch vstupuje a neví přitom příliš dobře, kterou cestou se má ubírat*“ (D’Alembert 1989, 59). Je zde tak určité napětí mezi dvěma modely; mezi modelem stromu a modelem mapy. Každý z modelů zastupoval jinou koncepci poznávání. Model stromu vyjadřoval „*koncepci uspořádaného kosmu uzavřeného do sebe, do svého vlastního, přesně definovaného a neměnného počtu soustředných sfér*“ (Eco 2012, 61). Idea univerzálního vědění se jevila jako dosažitelná, neboť vědění mělo svůj konec. Model mapy však zastupoval zeměpisnou mapu, kde bylo možné nově objevené poznatky zapisovat bez násilného zásahu do předem zaznamenaného poznání. V tomto kontextu bylo poznání „*členité jako zeměpisná mapa bez hranic, na níž lze podnikat nekonečné množství cest*“ (Eco 2012, 55). Dřívější ideál všeobecného či univerzálního vědění se rozplynul a díky množství nových poznatků a rostoucí fragmentarizaci poznání se mezi vědci objevoval čím dál častěji názor, že „*všeobecné poznání již není v dosahu lidských sil*“ (Diderot 1757, 599).²⁰ *Encyclopédie* se tak stala dalším dobovým pramenem, na kterém lze retrospektivně shlédnout koyréovský posun „*v pojetí vědění od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*“ (viz Koyré 2004).

Motivace, která vedla Chamberse i Diderota k použití abecedního způsobu řazení, měla však mnohem hlubší důvody, než jen praktického charakteru. Od středověku se uchovávala představa, že encyklopedistické práce by měly posloužit jako určitá „*pouzdra*“ pro zakonzervování doposud získaného vědění. Vzdělanci se obávali představy, že doposud získané vědění se může ztratit. Už v dřívější době panovala obava z množství knih na knižním trhu.²¹ Například na konci 17. století mluvil francouzský učenec Basna-

19) Překvapivé to je z toho důvodu, že stejně jako pro Chamberse i pro Diderota představovala Baconova klasifikace určitou inspiraci. Dokonce lze říci, že „*francouzská Encyclopédie byla bezprostředním plodem Baconovy skvostné koncepce*“ (Morley 1878, 116).

20) „*la science universelle n'est plus à la portée de l'homme*“.

21) Například Leibniz roku 1680 psal o mase knih, které neustále roste a která může časem spíše uškodit než být nápomocná. Viz Leibniz 1951, 29–30.

ge o „záplavě“ knih (Lieshout 1994, 134). Dobové knihy tak u mnohých učenců (např. u C. Gesnera²²) vyvolávaly místo řádu chaos, který je nutné usměrnit. Východiskem z této situace pro mnohé představovalo zaznamenání poznatků do jedné publikace, která by sloužila jako určitá úschovna získaného vědění. Pro tento účel byl vhodný pouze jeden typ knih, totiž encyklopedie. V tomto kontextu vytvořil J. H. Alsted, obávající se brzkého konce světa, který měl nastat v roce 1694, svou práci *Encyclopaedia Septem Tomis Distincta* (1630). Práce měla sloužit jako sklad doposud získaného vědění, které lidstvo společnými silami získalo od vyhnání z Ráje (Yeo 2001, 3). Z obdobného důvodu E. Chambers vytvořil *Cyclopaedii* (1728). Na rozdíl od Alsteda se Chambers sice neobával brzkého konce světa, ale spíše byl rozhořčen z knižní kultury své doby, zejména z rostoucího počtu knih a doposud nevytvořené kvalitní encyklopedistické práce. Podle Chamberse měla *Cyclopaedia* představovat určité východisko obsahující veškeré doposud poznané lidské vědění (Chambers 1728, i). Měla být více užitečná a prospěšná než jakákoliv „existující kniha“ dané doby a nahradit samotnou knihovnu, která podle jeho slov obsahovala i nekvalitní knihy (Chambers 1728, ii). A neboť abecední uspořádání poskytovalo praktičtější přístup ke znalostem a zároveň všechny poznatky stavělo na stejnou úroveň, bylo nezbytné vytvořit encyklopedistické dílo s abecedním uspořádáním. *Cyclopaedia* tak představovala tzv. „*The best Book in the Universe*“ (více viz Yeo 2001, 120–144 a Yeo 2003, 61–72). Stejným způsobem vnímal ideu encyklopedie i D. Diderot, když v roce 1745 začal realizovat „*ve jménu budoucnosti a nesmrtelného bytí*“ (Diderot 1990, 43) svůj projekt *Encyclopédie*. První zmínku lze vidět už v *Prospektu*, když vybízí k tomu, aby se *Encyclopédie* stala „*svatostánkem, kde budou lidské znalosti v bezpečí před zlými časy a násilnými převraty*“ (Diderot 1990, 39). Dalším dokladem toho je heslo Encyklopedie v pátém svazku *Encyclopédie* z roku 1755. Setkáváme se zde s tvrzením, že encyklopedie je jako „*časové pouzdro osvícenství*“ (Diderot 1755, 635–648A). Encyklopedie tak bude zaznamenávat veškeré intelektuální schopnosti dané doby a v budoucnu se díky těmto knihám dosáhne definitivního vědění.

3.2 Kritika

I přes to, že francouzští editoři ocenili Chambersův zvolený přístup k uspořádání vědění a označili jeho *Cyclopaedii* za přínosnou encyklopedistickou práci, svůj projekt *Encyclopédie* koncipovali zcela odlišně. Na rozdíl od Chamberse nechtěli pouze zaznamenat vědění

v dané době, ale chtěli ho podrobit kritickému pohledu.²³ Neměli tak v úmyslu vytvořit encyklopedii, která by byla „*pouhou francouzskou adaptací*“ (Shorr 1932, 12) *Cyclopaedie*. Možná, že jen díky prvotnímu plánu přeložit *Cyclopaedii* do francouzského jazyka a díky obviněním z plagiátorství²⁴ Diderot připsal Chambersovi určité zásluhy. Lze tak soudit díky Diderotovým poznámkám k Chambersovu projektu. Na začátku ho chválil, ale záhy zahájil ostrou kritiku, která byla zaměřena na slabiny práce. Například Diderot uznal, že Chambersův „*slovník má výtečný plán i cíl*“, ale vzápětí hned dodává, že „*nedosáhl takového stupně dokonalosti, které přísluší pro dobré encyklopedistické dílo*“ (Diderot 1990, 31). Zejména ve svém *Prospektu* se Diderot snažil co nejdůrazněji poukázat na rozdíly mezi svým a Chambersovým projektem (Cru 1913, 242). Diderot zde učinil mnoho kritických poznámek, které narážejí na strukturu a cíl Chambersovy práce.

Diderot dokonce ve svém *Prospektu* naznačil, že Chambersova práce nepřináší nic nového, neboť vznikla na základě francouzských encyklopedistických děl, „*z nichž načerpal bez míry a výběru největší část toho, z čeho svůj slovník složil*“ (Diderot 1990, 31). Tento závažný argument ovlivnil Diderotův postoj k prvotnímu návrhu přeložit *Cyclopaedii* doslovně. Doslovný překlad považoval za zbytečný a zejména za hloupý nápad, který by „*u vědců vyvolal pohoršení a veřejnost by spustila pokřik, že jí pod honosným a novým názvem předkládáme pouze podklady, které už dávno vlastní*“ (Diderot 1990, 31). Nebyla to však jediná výtku, kterou Diderot měl proti Chambersovu projektu. Dále kritizuje rozsah *Cyclopaedie*. Čtvrté vydání, které měl Diderot podle původního návrhu přeložit, mělo pět svazků. Diderot poukazuje na to, že doposud získané vědění není možné shrnout pouze do tak malého počtu svazků, jak to učinil Chambers. Podle Diderota totiž Chambers nevěnoval všem disciplínám patřičnou pozornost. Diderot našel na mnoha místech „*neobyčejné množství nedostatků, ve svobodných uměních pouhé slovo tam, kde by bylo třeba stránka, a v mechanických uměních bylo třeba doplnit vše*“ (Diderot 1990, 32). U encyklopedistického díla se však nemůže stát, aby chybělo uvedení jakéhokoliv významného hesla. „*Opomenuté heslo v běžném slovníku znamená, že slovník není dokonalý*“ (Diderot 1990, 31–32). Na rozdíl od Chamberse měl Diderot původně v plánu vytvořit encyklopedii, která by neměla mít méně než osm svazků. Nakonec se *Encyclopédie* skládala z dvaceti osmi svazků, z toho bylo jedenáct svazků věnováno obrazovým přílohám.

23) Chambersova práce neměla společenskokritický charakter jako projekt *Encyclopédie*. V současné době není ani jasné, jaký měl Chambers postoj k náboženství. Zdroje z 18. století mluví o Chambersovi jako o kvakerovi, zatímco později se uvádí, že byl otevřený volnomyšlenkář (Yeo 2001, 37).

24) I když v této době ještě neexistovalo plagiátorství v dnešním slova smyslu – zákony o přijímání či přivlastňování si cizích myšlenek nebyly ještě plně rozšířeny. Více viz Yeo 1996, 157–175.

22) Například C. Gesner se zaměřil na uspořádání knih v knihovnách a na jejich katalogizaci. Už ve svých dvaceti pěti letech sepsal *Bibliotheca universalis* (1545–49), která je považována za první moderní bibliografii. Ve své době podal znamenitý náčrt doporučení, jak uspořádávat knihy, tj. všeobecné a konkrétní metody uspořádání (*ordines universales et particulares*).

Takto rozsáhlé dílo bylo ve své době něco neobvyklého. Žádná předchozí encyklopedie, která vznikla v 18. století, neobsahovala více jak deset svazků, vyjma snad jen „největší a nejkompexnější německé encyklopedie osmnáctého století“ (Stockwell 2001, 52) *Grosses Universal-Lexicon* (1731–1754) od J. H. Zedlera (1706–1751), která čítala šedesát osm svazků. Po vydání *Encyclopédie* se však situace zcela změnila a na knižním trhu se začaly objevovat práce, které měly více jak deset svazků. Například u *Deutsche Encyclopädie* (1778–1807) končil až dvacátý čtvrtý svazek písmen K. Diderotova práce se během 18. století stávala více a více populární prací nejen mezi širokou veřejností, ale i odborníky. Postupem času tak vznikaly čím dál rozsáhlejší práce, které obvykle měly více jak sto svazků. Například *Encyclopédie méthodique* (1782–1832) měla celkem sto padesát osm svazků a k tomu padesát jedna svazků obrazového materiálu, *Oekonomische Encyclopädie* (1773–1858) měla dokonce dvě stě čtyřicet dva svazky (Collison 1966, 108–109). U všech výše zmíněných encyklopedií lze nalézt přímý či nepřímý odkaz na Diderotovu práci, a tak lze tento nebyvalý rozsah práce přičítat právě Diderotovi a jeho projektu.

S rozsahem encyklopedií byl úzce spojen i přístup k vypracování samotných hesel. Diderotovi se ani zde nezamlouval Chambersův způsob, jak získat poznatky. Chambersovi vytýkal, že shromažďoval poznatky tzv. od stolu. Nikdy se nevydal do řemeslnických dílen, aby se zblízka seznámil s danou technikou. „Chambers četl knihy, ale stěží se chodil dívat na umělce, ačkoliv se lze spoustu věcí dozvědět toliko v dílnách“ (Collison 1966, 32). Diderot také upozorňuje na to, že není v lidských silách, aby encyklopedické dílo, které by obsahovalo veškeré doposud získané vědění, vytvořil pouze jeden člověk. Je nutné, aby dílo sestavovali lidé, kteří se v daných disciplínách vyznají. Diderot tak pojal *Encyclopédii* jako kolektivní dílo,²⁵ na kterém společně spolupracovali vědci, umělci a řemeslníci, tj. nejlepší odborníci ve svém oboru.²⁶ „Každý se tedy zabýval pouze tím, čemu rozumí, a byl proto schopen zdravě posoudit, co o tom napsali staří i moderní, a k poznatkům, které odtud převzal, přidat poznatky čerpané z vlastních zdrojů“ (Diderot 1990, 34). Zabránilo se tak tomu, aby někdo vkročil na cizí půdu a pletl

25) Vědecká kolektivnost, která je jedním z klíčových rysů *Encyclopédie*, je úzce spojena s rozvojem vědeckých institucí, rozmachem organizací na podporu výzkumu, vznikem odborných časopisů a v neposlední řadě i s méně formální formou setkání např. v kavárnách či v salonech, které byly typické právě pro francouzské intelektuály. Všechny tyto instituce výrazně zlepšily možnosti komunikace mezi vědci a intelektuály dané doby a přispěly tak ke zlepšení a ke zkvalitnění spolupráce mezi jednotlivými odborníky, vědci. Více Burke 2000, 57–70, 80–88.

26) Aby se zamezilo jakýmkoliv pochybnostem o autorství hesel, mělo být každé heslo opatřeno iniciálami autora, který jej vypracoval. Pokud heslo upravil, doplnil či vypracoval editor, v tomto případě Diderot, bylo vždy opatřeno hvězdičkou. Nicméně už v prvním

se do hesel či disciplín, které si nikdy neosvojil. Díky tomu, že každý vypracoval hesla v oblasti, které rozumí, se nemělo stát, že nějaké významné heslo se opomene. Diderot tak chtěl zabránit tomu, aby se vytvořilo stejně jako v Chambersově případě nedokonale encyklopedické dílo. A také zároveň prostřednictvím kolektivní práce zrealizoval ideu „shromáždit všechny talentované a geniální muže jedné doby a země k vytvoření návrhu lidského vědění, filosofické a vědecké svědectví generace“ (Cru 1913, 242). Na jeho ideu navázali například K. H. M. G. Köster a J. F. Roos ve své práci *Deutsche Encyclopädie*, při jejíž realizaci oslovili více jak šedesát odborníků, a Ch.-J. Panckoucke, do jehož díla *Encyclopédie méthodique* přispělo více jak sto jeho kolegů. Žádná z prací však neměla tak velký počet přispěvatelů jako *Encyclopédie*. Do určité míry to bylo dáno i tím, že Diderotův důraz na kolektivismus neoslovil všechny autory encyklopedistických prací. Zejména autoři německých a anglických encyklopedistických prací (například *Grosses Universal-Lexicon*, *Encyclopaedia Britannica*) vesměs zastávali spíše individualistický Chambersův přístup k sepsání práce.²⁷

V rámci těchto dvou výtek, tj. kritiky nedostatečného rozsahu *Cyclopaedie* a nedostatečného počtu odborníků, je nutné se krátce pozastavit u Chambersova a Diderotova vztahu k vědám, který podle mnohých badatelů je u těchto projektů pro dnešní dobu to nejpřínosnější. Výše už bylo poznamenáno, že Diderot upozornil na Chambersův nedostatečný popis věd a neadekvátní zpracování hesel. Jeho kritika pramenila zejména z toho, že Diderot měl opravdu velmi blízký vztah k vědám. Když se opomene útok na církve a stát, tak *Encyclopédie* se hlavně pojí s vědou a Diderotovým úsilím získat nové informace o vědách. Dokladem toho je jednak pojmenování encyklopedistického projektu *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*,²⁸ kdy na prvním místě je věda, a zároveň větší rozsah hesel, které se týkaly vědy. Nelze však

svazku se setkáváme s tzv. prázdnými místy, kde není uveden žádný autor. Většina těchto míst byla u hesel, která se stala pro soudobou společnost dost kontroverzní, např. u hesla *Autorité politique*. Postupem času se u dalších svazků počet prázdných míst zvětšil. Záměrně se neuváděla jména autorů z politických důvodů. Mimo to i hesla označená hvězdičkou představovala pochybnosti a zpochybňovalo se u nich Diderotovo autorství. Dodnes se vedou spory, jaká hesla lze přisuzovat Diderotovi a jaká hesla napsal někdo jiný. Viz Schwab 1969a, 240–45; Schwab 1969b, 370–438; Schwab a Perla 1971, 447–457.

27) Například A. Roux napsal zcela sám celou práci *Nouvelle encyclopédie portative* (1766) a až třetí vydání *Encyclopaedia Britannica* mělo více přispěvatelů. Více viz Kafker 1994, 393.

28) Označení encyklopedie se od té doby vztahovalo k práci, která organizovala, slučovala a uchovávala univerzální poznání. Encyklopedie se tak stala konkurencí pro výrazy jako slovník, lexicon. Od té doby vzniklo v celé Evropě mnoho knih, které měly v názvu slovo encyklopedie, například v Německu *Deutsche Encyclopädie*, v Anglii *Encyclopaedia Britannica* a ve Francii *Petite Encyclopédie*, *Nouvelle Encyclopédie Portative*.

opomenout fakt, že Chambers měl také úzký vztah k vědě. V názvu své práce *Cyclopaedia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences* dává sice vědy na druhé místo, ale svoji dobu vnímal jako dobu, ve které se odehrál významný posun v experimentální vědě. Zároveň je nutné brát v potaz odbornost Diderotovu a d'Alembertovu. Diderot byl velmi znalý v oblasti medicíny a biologie a d'Alembert v matematice a mechanice. Na druhé straně byl Chambers, který nevynikal v žádné disciplíně a nebyl považován ani za „originálního myslitele“ (Shorr 1932, 13). Sestavení encyklopedie tak znamenalo pro něho obrovský úkol. Není tak překvapující, že u mnohých hesel se setkáváme s nedostatky, jednak z hlediska úplnosti a jednak z hlediska kvalitativní stránky. Například u poznámek k historii astronomie Chambers opomenul zmínit arabské autory, jako byl Al Chvárizmí či Mashallah, jehož práce *De Scientia Motus Orbis* byla přeložena Gerardem z Cremony do latiny. Na druhé straně však byla v *Cyclopaedii* některá hesla (například fyzika či botanika), která Chambers zpracoval velmi uceleně. Důvodem může být větší posun v této oblasti a v případě botaniky nové vymezení jejího předmětu, i když jí Chambers vnímal stále jako součást medicíny (Shorr 1932, 18).

Dalším Diderotovým krokem, který měl zejména poukázat na odlišnost mezi jeho a Chambersovým projektem, bylo přiznání se k jiným inspiračním zdrojům. Diderot ve své práci tvrdil, že se autoři hesel nechali inspirovat některými dřívějšími encyklopedistickými pracemi. Zejména vycházeli z francouzských encyklopedistických děl a specializovaných slovníků, přičemž uznali, že ve velmi malé míře použili i anglické a německé encyklopedistické práce.²⁹ Diderot čerpal ze všeobecnějších encyklopedií jako *The Historical and Critical Dictionary* (1697) od Pierra Bayla, *Dictionnaire de l'Académie française* (1687, 1694) a taktéž ze specializovaných prací jako *Dictionnaire des Arts*, *Dictionnaire des drogues* a též z *A Medicinal Dictionary* (1743–1745) od Roberta Jamese, na jehož překladu Diderot pracoval ve čtyřicátých letech. Hesla týkající se umění a řemesel byla vesměs převzata z francouzských encyklopedií. Velkou část svých hesel však editoři převzali doslova či volně z anglických a německých encyklopedií, k čemuž se v mnohých případech vůbec nepřiznali. U anglických encyklopedií se inspirovali spíše všeobecnými hesly vztahujícími se k různým předmětům. Filosofická hesla byla zejména převzata z Bruckerova díla *Historia Critica Philosophiae* (1742–1744).³⁰ Diderot se nechal inspirovat touto prací jak u hesel týkajících se mimoevropské filosofické oblasti, tak i u hesel, která se týkala evropské tradice. Hesla týkající se moderní filosofie, kromě Leibnize a Spinozy, převzal Diderot ve většině případů doslovně (Cru 1913, 274).

29) Jednalo se především o práci od J. J. Bruckera *Historia Critica Philosophiae* (1742 až 1744), ve které byly uvedeny historické filosofické školy v kritickém pohledu.

30) Jeden z důvodů, proč si zvolil tuto práci, mohl souviset s tím, že práce byla napsána v latině. Diderot latinu považoval za jazyk, který je méně náchylný k chybám než běžně užívaný jazyk. Více viz Cru 1913, 32–34.

Překvapivě se však mezi nepřiznanými zdroji, ze kterých autoři čerpali, objevila taková díla, která pocházela od jezuitských autorů. Jedná se zejména o díla *Dictionary de Trévoux*, vydané roku 1743, a dále *Le grand Dictionnaire historique* (1671–1759) od L. Moréria. I když obě díla byla plodem francouzské tvorby, byla vytvořena v duchu jezuitského myšlení, které představovalo intelektuálního rivala pro *Encyclopédii* (Allen, Cooney a Douard 2010). I přesto že hesel, která byla inspirována těmito díly, nebylo málo, tak Diderot nikde striktně neuvedl, že by se těmito zdroji inspiroval. Díky této události byl Diderot ve své době v časopisu *The Journal de Trévoux* obviněn, že u mnohých hesel chyběl odkaz na zdroj, ze kterého bylo heslo čerpáno. Periodikum vydalo seznam všech hesel, která byla převzata zejména z *Le grand Dictionnaire historique* a *Dictionnaire universel français et latin*, aniž by byl uveden jakýkoliv odkaz k nim. Diderot byl z této události velmi rozhořčen a obhajoval se tím, že se nelze vyhnout tomu, aby se hesla nepsala obdobným způsobem jako v předchozích pracích, a že samotné dílo *Dictionnaire de Trévoux* vzniklo okopírováním Basnagovy edice Furetiérova slovníku³¹.

4 Závěr

Ačkoliv se Diderot snažil co nejdůrazněji poukázat na rozdíly mezi jeho a Chambersovou prací, z dnešního pohledu lze bez nadsázky tvrdit, že Chambersův vliv na *Encyclopédii* byl značný a nepřehlédnutelný. Chambersova volba uspořádat poznatky abecedně, arbitrárnost abecedního pořádku vyrovnat křížovými odkazy a použít grafické znázornění, které přesně ukazovalo vztahy mezi vědami, francouzští editoři i přes dobový nesouhlas použili a oceňovali. Zároveň abecední uspořádání přineslo *Encyclopédii* ve své době velký úspěch, a to jak u čtenářů, tak u nakladatelů či editorů encyklopedistických projektů jako například u T. Dobsona v *Encyclopaedia Britannica* nebo u W. Goetschela a C. Mcleoda v *Deutsche Encyclopädie*. Postupné upřednostňování alfabetského uspořádání poznatků bylo spojené s praktičtějším vyhledáváním informací. Podle autorů těchto prací tento způsob uspořádání umožnil čtenářovi rychleji získat danou informaci, aniž by musel pročíst celou knihu. Podle nich abecední uspořádání „spoří čas“ (Burke 2007, 210). Abecední uspořádání tak představovalo určitou možnost, jak se vyrovnat s tzv. čtenářskou revolucí, jež tkvěla v přechodu od intenzivního čtení k čtení extenzivnímu, neboť v důsledku zmnožení knih od vynálezu knihtisku se postupně přecházelo od soustředěného čtení k rychlejšímu, letmému čtení. Zároveň se tento typ publikací nestal pouze pomůckou pro vzdělané lidi a učence, ale i pro méně vzdělané lidi a dokonce i pro ženy. Takto uspořádané vědění podle tehdejších názorů nebylo tak náročné na pochopení a nevyžadovalo žádný velký intelekt (Green 1966, 159). *Encyclopédie* se stala dostupnou pro mnohem větší skupinu

31) Henri Basnage de Beauval (1656–1710) vydal Furetiérovo slovník roku 1701.

čtenářů, a tak se mezi vzdělané měšťanstvo velmi rychle šířilo i její ideologické zaměření. Mimo tyto praktické důvody abecední uspořádání „odráželo i podněcovalo posun od hierarchického a organického pohledu na svět k pohledu individualistickému a rovnostářskému“ (Burke 2007, 131).

Zároveň Chambersův projekt silně odrážel anglické myšlení a poukazoval na vlivnou anglickou společenskou a politickou ideologii, která neobyčejně podporovala vědu a umění. Na rozšíření vědění v umění a vědách, na zaměření se k praktickým otázkám a na zakládání nových institucí měli zásluhy zejména učená anglická společnost a král. Nejenom král, ale celá vědecká společnost tak ovlivňovali pokrok věd a umění. Ve stejném duchu d'Alembert v *Předmluvě k Encyklopedii* poznamenal, že *Encyclopédie* „je dílem společnosti mužů pera“ (D'Alembert 1989, 27). Nicméně větší důraz než na propojení získaného nového vědění se soudobou společností a vyzdvižení vědecké obce se editoři *Encyclopédie* zaměřili na odmítnutí už přestárých systémů.³² *Encyclopédie* tak nepředstavovala jen záznam společenského myšlení, ale spíše podrobovala svět určité revizi. Kritizovali konzervativní a staré koncepce, které se v dané době stávaly více a více nevyhovujícími, vystupovali bojovně proti církvi a státnímu uspořádání (Yeo 1991, 25). *Encyclopédie* zaútočila jak na církve a stát, tak i na dobové vědecké poznání. *Encyclopédie* ve své době tak představovala prototyp kritické práce, která se soustředila na proměnu vlastní země a kultury. Z toho důvodu se také mluví o *Encyclopedii* jako o práci, která „položila intelektuální základ pro Francouzskou revoluci“ (Shorr 1932, 12). Nicméně postupem času se *Encyclopédie* více stávala spíše „legendou než modelem“ a důraz na kritiku a nesouhlas s dobovým vnímáním nebyl v pozdějších pracích dále rozvíjen (Kafker 1994, 399). Nejvýznamnější rys *Encyclopédie*, totiž kritika vědění, tak nebyl v pozdějších pracích následován.

Summary

The Relation of the Creators of Encyclopédie to Chambers and his Cyclopaedia

This article considers something of the relationships between the ordering of knowledge in the encyclopaedias and classification as an intellectual enterprise in Enlightenment. The concept of an encyclopaedia has a long history and theories of the order of knowledge in the encyclopaedias are as old as the knowledge themselves. During the one-half of the eighteenth century encyclopaedias became very popular works that summarized and organized the knowledge contained in many different books. Principal consideration is given to the situated position of knowledge within the two major modern encyclopaedias of the eighteenth century: Ephraim Chambers' Cyclopaedia (1728) and Diderot & d'Alembert's Encyclopédie (1751–65).

In the 18th century, works were published that set the tone for what are now known as encyclopaedias. The first was Ephraim Chambers' Cyclopaedia (1728), published in two volumes in London. The Cyclopaedia was one of the first general encyclopedias to be produced in English language and had lots of noteworthy features. The Cyclopaedia consisted of entries sorted in alphabetical order. This decision to use alphabetical order implied a radical break with established assumptions concerning proper relations between subjects – something that all encyclopedias had sought to portray. Furthermore, it included numerous cross-references meant to connect articles scattered by the use of alphabetical order. The work was an immediate success.

Chambers' Cyclopaedia in turn became the inspiration for the Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers by Denis Diderot and Jean le Rond d'Alembert. As announced in a prospectus in 1745, the Encyclopédie began as a translation of Chambers' work. Diderot acknowledged that the Encyclopédie would not have begun without Chambers' example, although there were also another important encyclopedias in the seventeenth century, for example A. Furetière's Dictionnaire universel (1690), L. Moréri's Le grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane (1674). Chambers' Cyclopaedia was significant because it registered the emphasis placed on coverage both scientific and craft or technical knowledge. Thus Chambers' work was a valuable starting point because it registered this progress.

The French editors appraised Chambers' attempt to show the links between the various parts of knowledge, admitting that he had been innovative in his use of cross-references. Furthermore, they appreciated alphabetical arrangement that was so far seen as egalitarian, reducing all subjects to the same level. This arrangement also offered the practical advantage of accessibility to a wider group of readers. But even in 18th century the scepticism about the possibility of retaining any sense of system in an alphabetical encyclopaedias persisted among contemporaries and thus both the Cyclopaedia and the Encyclopédie included diagrams showing how various subject were in fact related to each other in logical and historical manner. Moreover, there was another way in which they took a stand to Cyclopaedia. Diderot and d'Alembert attacked its fragmentary content and he objected that Chambers wrote without assistance (teams beyond a few colleagues).

In conclusion, Cyclopaedia influenced Encyclopédie and Encyclopédie influenced eighteenth-century encyclopedias written in French much more than those written in other languages. The impact of the Cyclopaedia was significant but it was not the only one influence. Encyclopédie "was at first intended to be little more than a French adaption of Chambers'. Encyclopédie is not merely a record of civilization, it is also a critique" (Shorr 1932, 12).

³²) Editoři byli částečně ovlivněni P. Bayleho prací *Dictionnaire historique et critique*. Bayle byl ve své práci kritický zejména k náboženství.

Literatura

ALLEN, Timothy, COONEY, Charles a DOUARD, Stéphane (2010): *Plundering Philosophers: Identifying Sources of the Encyclopédie* (<http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0013.107>, 20. 4. 2012).

ASHWORTH, William (1996): Emblematic Natural History of the Renaissance. In: Jardine, Nicholas, Secord, James A. a Spary, Emma C. (eds.): *Cultures of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 17–37.

BACON, Francis (1990): *Nové organon*. Praha: Svoboda.

BEČVÁŘ, Jindřich (2001): Sedm svobodných umění. In: Bečvář, Jindřich (ed.): *Matematika ve středověké Evropě*. Praha: Prometheus, s. 65–101.

BURKE, Peter (2007): *Společnost a vědění*. Praha: Karolinum.

COLLISON, Robert (1966): *Encyclopaedias: their History throughout the Ages*. New York: Hafner.

CRU, R. Loyalty (1913): *Diderot as a Discipline of English Thought*. New York: Columbia University Press.

CURTIS, Thomas (1829): *The London Encyclopaedia*. London: T. Tegg.

D'ALEMBERT, Jean le Rond (1989): *Výbor z díla*. Praha: Svoboda.

DIDEROT, Denis (1755): *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*. Paris: Briasson.

DIDEROT, Denis (1757): *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*. Paris: Briasson.

DIDEROT, Denis (1990): *Výbor z díla*. Praha: Svoboda.

ECO, Umberto (2012): *Od stromu k labyrintu: historické studie o znaku a interpretaci*. Praha: Argo.

FOUCAULT, Michel (2007): *Slova a věci*. Brno: Computer Press.

GIBBON, Edward (1825): *The decline and fall of the Roman Empire*. London: G. Cowie and Co. Poultry.

GREEN, Jonathon (1966): *Chasing the Sun: Dictionary-makers and the Dictionaries they Made*. London: Jonathan Cape.

CHAMBERS, Ephraim (1728): *Cyclopaedia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences*. London: J. a J. Knapton, J. Darby, D. Midwinter.

KAFKER, Frank A. (1994): *Notable encyclopedias of the late eighteenth century: eleven successors of the Encyclopédie*. Oxford: The Alden Press.

KOYRÉ, Alexandre (2004): *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha: Vyšehrad.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (1951): Precept for Advancing the Sciences and Arts. In Wiener Philip (ed): *Leibniz: Selection*. New York: Charles Scribner's Sons, s. 29–46.

LIESHOUT, H. H. M. Van (1994): Dictionnaires et diffusion de savoir. In: Bots, Hans a Waquet, Françoise (eds.): *Commercium Litterarium*. Amsterdam: APA-Holland University Press, s. 131–150.

LOUGH, John (1964): *Introduction to Eighteen Century of France*. London: McKay.

M. (1785): Original Biographical Anecdotes of Ephraim Chambers. *Gentleman's Magazine*, 2/1785, s. 671–674.

MORLEY, John (1878): *Diderot and the Encyclopaedists*. London: Chapman and Hall.

RÖD, Wolfgang (2004): *Novověká filosofie II*. Praha: Oikoymenh.

SHORR, Philip (1932): *Science and Superstition in the Eighteenth Century: A Study of the Treatment of Science in Two Encyclopedias of 1725–1750: Chambers' Cyclopaedia, London (1728); Zedler's Universal Lexicon, Leipzig (1732–1750)*. New York: Columbia University Press.

SCHWAB, Richard N. (1969a): The Diderot Problem, the Starred Articles and the Question of Attribution in the Encyclopédie (Part I). *Eighteenth Century Studies*, 3/1969, s. 240–285.

SCHWAB, Richard N. (1969b): The Diderot Problem, the Starred Articles and the Question of Attribution in the Encyclopédie (Part II). *Eighteenth Century Studies*, 4/1969, 370–438.

SCHWAB, Richard N. a PERLA, George A. (1971): The Authorship of Unsigned Articles in the Encyclopedia. *Eighteenth-Century Studies* 4/1971, s. 447–457.

STOCKWELL, Foster (2001): *A history of information storage and retrieval*. North Carolina: McFarland.

SULLIVAN, Lawrence E. (1990): Circumscribing Knowledge: Encyclopedias in Historical Perspective. *The Journal of Religion* 3/1990, s. 315–339.

THORNDIKE, Lynn (1924): The Encyclopédie and the History of Science. *Isis* 3/1924, s. 361–386.

VOLTAIRE (1957): *Myslitel a bojovník*. Praha: SNPL.

WITHERS, Charles W. J. (1996): Encyclopaedism, Modernism and the Classification of Geographical Knowledge. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 1/1996, s. 275–298.

YEO, Richard (1991): Reading Encyclopedias: Science and the Organization of Knowledge in British Dictionaries of Arts and Sciences, 1730–1850. *Isis* 1/1991, s. 24–49.

YEO, Richard (1996): Ephraim Chambers's Cyclopaedia (1728) and the Tradition of Commonplaces. *Journal of the History of Ideas* 1/1996, s. 157–175.

YEO, Richard (2001): *Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

YEO, Richard (2003): A Solution to the Multitude of Books: Ephraim Chambers's Cyclopaedia (1728) as "the Best Book in the Universe." *Journal of the History of Ideas* 1/2003, s. 61–72.